

ձուներին, որոնց չես լինում է և տըր չարը: ձարի ժամանակ բաժանված են դատարանում, երեսուսարդին յայտուցված են մարթում, բայց միտ որը նրան չեն ճանաչում: Այս մի դեպքում զարգացողները վարձարանները և նրանց չորաբարձուները:

ՇԱՐԱԲՈՒՑ մեզ գրում են. սիպա են այն տեղեկությունները, իբր թէ այդ քաղաքի շուտագրաստն պաշտենաները զեղծուներ են գործում իրանց պարտականությունների մէջ. ընդհակառակն, նրանք շատ կոշտաբար են կատարում իրանց ծառայությունը:

ՇՈՒՆՈՒՑ գրում են տեղային չոգ. զարդի տեսուչ պ. Մանդիկանցը բաւական նոր լարիկարծութիւններ մտցնող զարդի մէջ, թէ ժողովուրդը և թէ չորաբարձուները շատ գոհ են:

Վ. ԱՐՈՒԼԻՍԻՑ գրում են. տեղային երկուս զարդի տեսուչ պ. Քուսիկանից խիտ դժգոհ է շատարկութիւնը. շատերը կամեմում էին նրան այս տարի շուտացնել իր պատճենի, բայց այ տեսուչը բաւական շահագետ պայման է կապի չորաբարձուներին շուտ երեք տարի ժամանակով, եթէ արձակելու լինեն, չորաբարձուները պարտաւոր է երեք տարիներ ռոճիկը միանգամից վերձարել. իսկ տարիկան ռոճիկը 1800 ռուբլի է: Բայց եթէ պ. տեսուչը չրաժարելու լինի, ապա է: Լա պայման է:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՎՈՒՑ գրում են. տեղային գեր. յաջողոց դիտարարութիւն ունի շրտարական տալ իր պաշտոնից: Այնքանազարգացող շամար մեծ կորուստ կը լինի այդ, եթէ գեր. շայր սուրբ կը թողնէր իր պաշտոնը: Կա կողմացող իր կողաշարքի և խոչնդ բնարարութեամբ չեն խուսուցիչները շանգատանել և անճաշտ կատակցութիւններ միաբանցելու:

ՂՈՒՐԱՅԻՑ գրում են, որ այս քաղաքում բացվեցա շաշտարար միջնորդի (Мирской посредник) կանգնեալութեան. գործերը խիտ զանազան են ընթանում. կառուածատը թուրք ընկերի մէջ մեծ գծորութիւն է տիրում:

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐՈՎՈՒՑ գրում են. քաղաքի դեպուտատը, որը մի և նոյն ժամանակ կապալաու շայթաթիւն է, շատ թանգացնում է կենսական ան-

չրածեալ պիտոյցները, մեծ մասը ինքն գնելով, որ իր յանձն առած կապալաների պարտարութիւնները կարողանայ կատարել: Գուճայի մէջ ռոչը յարուզեցաւ պ. դեպուտատի վրա, բայց ոչինչ չեղանակել չէ շատա:

ՇՈՒՆՈՒՑ մեզ գրում են, որ տեղային զարդաների վարձարաններից մէկը այս տարի գնեութիւնների ժամանակ աշակերտներից ընդունում էր մէկ դուկո շարք կամ մէկ ֆունտ թէլ, նրանց լա թուանշաններ նշանակելու շամար: Այս պատճառով աշակերտներից ոմանք զրկվեցան լա թուանշաններից, որոնք վարձարանի պահանջը չէ կատարեցին:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

«ՂՈՒՐՈՇ» ԼՐԱԿԻ ԹՎԱԿՈՒՅՈՒՄԻՆԸ

«ՂՈՒՐՈՇ»-ն մէջ կարգում ենք Հետեւեալ թղթակցութիւնը: Թէպէտ մի քանիսը նախապաշարում էին միտարարական մտաւոր դիտարութիւններ, բայց ոչ որ չէր կարծուում, որ Սայիդ-փաշա առաջին միտարար կը նշանակվի: Սա նոյն Սայիդ-փաշան է, որ առաջին միտարար եղած ժամանակ ամենին ուշադրութիւն չէր դարձնում: Կրտսերական դեպան Ցուրիկի վրա: Սա նոյն Սայիդ-փաշան է, որ անաւճարար թմոյն գործածեց չայոց պատրիարք ներսեփն պատժում համար: Սա նոյն Սայիդ-փաշան է, որ իրան սեփականացնելով իր ստորադրուներին ահազին ուճիկը, նրանց մէջ այնպիսի անկարգութիւն յարուցեց, որ նրանք լըյս ցերեկով շրջապատուներ մեծ վիզիրի պաշարը և պահանջեցին իրանցից զոգացած ռոճիկը: Այսպիսի մտորում ձեռքին է այժմ Քիւրբեյի վիճակը միայն այն պատճառով, որ սա ուրիշներից աւելի դուրկան է իր տիրոջը մեծ ընձանակի և Աբդուլ-Համիդի պակասութիւններին շորքորթեցով:

Քիւրբեյի աէրը չափազանց ինքնատէր մարդ է և անկարող է հաշուել այն մտքի Հետ, որ մարգարէի փոխանորդը կարող է զամ պատճառ է լինում, որ շատերի ինչկերներ իրանց ժամանակին չեն կատարում և առաջարակ գործի առաջադրութիւնը արդէքներ է հանդիպում: Ծանորը խոչնդի անդամներից ամեն տարի գնում են Ուսաստանի տնտեսականութեան պատճառով, չարքերը մի քանի ամիս մը՝ նում են առանց վճարելու, որովհետև նրանք չեն կայանում և վիճիները սպորիւն են շատարում, եթէ անդամներից գոնէ չկերպի հետ: Այստեղ ամենին, այդ անկարգութիւնների մէջ կարելի է մտազոյրն ոչ այնքան կանծադրութիւնը, որքան խոչնդի անդամներին: Այդ վիճիկներից կարող էին օրդու քաղել իրանց տրոպի իրաւունքներից և առաջարկի ընդհատուր ժողովի ընտրուկ կանգնեալները, գրանով նրանք միջոց կը տային ընթերցութեան գործերի կանծադրում ընձայցելի: Ես թողնում եմ կանծադրութեան ուրիշ շատ մանր վերութիւնները, որոնք նոյնպէս կարու են փոխուկանում, բայց մի բան է կարելի առանց ուշադրութեան թողնել: Արդե՞ք տասն տարւայ ընթացքում, ընկերութեան անդամները և նրա կառավարչները, իրանց պիտուութեան պատճառով, չեն կարողեց կանծադրութեան միտքը, տալով նրա զանազան յորտաններին սիպա քաջարարութիւն, և այսպիսով իրանց կարկանդիկ են իրանց գործուեթները, ինչպէս այդ եղել է փոզերի ծախսուկ իրաւունքի վերաբերութեամբ: Այս տեսակ հիմնարկութեան մէջ, շատ չափանայ է, որ կանգն լինել է կարող: Օրինակ, ինչպէս էին քաջարարում կանծադրութեան յորտաններից մէկը միտքը, ամսամ է Վորչոզի անդամները իրաւունք չունեն մի որոշ ժամանակի ընթացքում, որ նշանակված է ընդհանուր ժողովից, ժամանակ պատուարար սիպաների մէջ ընթաց շորքերը:

կախումն ունենայ արճամարհելի քրիստոնեաներից, որոնք թաղարդները գեռ մի դար առաջ հայրե Հազ արճանանում էին շրթլիս կոչմանը այժման սուլթանին նախորդներից: Իսկ այժմ այդ ընկերը համարձակում են ուղղափառների մեծ խաղիկին հրամաններ և օրէնքներ տալ նրա վարժուեցի մասին իր սեփական հպատակների հետ: Մերումն է ալինե: Մահումը Ներշիւժփաշա, լա ինննայով, թէ ինչպիսի կորտարարի հետեւանքը եր կարող են ունենալ պետութեան համար սուլթանի այդ երեխայական ցնորքները, ճնարարութեան և ազգասէրի համարձակութեամբ համոզում էր սուլթանին չընդդիմանալ Ներայի կամքին: Բայց այդ խորհուրդները աւելի էլ թուանարում էին սուլթանին ինքնարարութիւնը, որ իր պատականի իրատներից ձանձրացած, վերջապէս ասաց նրան: Մերով զարբա (աւաւա) բաւական ձանձրացրի ինձ քո յիմար խրատներովս:

Սայիդ-փաշային էլ Հնեց այդ էր հարկար: Հաստարարիմ ներքինից իմանալով, որ սուլթանի և նրա յարգելի ամիփաշայի մէջ սե կատու է անցել, Սայիդ-փաշա սասանային նման մտածում է սուլթանին, առաջին այնպիսի խոսքեր պատրաստելով որոնք կարելին ազգել սուլթանի հիւանդ ուղղի վրա: Եւ նա ածողութիւն ունեցաւ տեսնելով սուլթանին միայն և տխուր, մինչև զետիւրը գլուտ տալոց յիտուր, ձեռքերը խաշած ևս կանցեց դրան մոտ և իր տիրոջ նման տխուր ձեռացաւ:

—Էր, Սայիդ, ի՞նչ լա բան կայ:

—Ասորդ եմ արդեօք համարձակվել լախ մասին մտածել, մեծ խուճկար (Մահմեդի փոխանորդ), քանի որ իրականութիւնը ձեր սրբութեան այդպէս տխուր է երևում, ասաց խորամանկ Սայիդը:

—Այո, այո, Սայիդ, ե՛րբ պէտք է վերջանայ այդ գարշելի քրիստոնեաների լշխանութիւնը ինձ վրա:

—Հնեց որ կը կամենան ձեր սրբութիւնը և ձեր վերջները, պատասխանեց եռանդով խորամանկ փառասերը:

Կրտսից յետոյ Սայիդ-փաշա ամենահանգստացնող կեանակով սկսեց մեկնել սուլթանին այն նախագիծը, որի օգնութեամբ կա-

թիւլ է սղառվել ոչ թէ միայն լայաների, այլ և եւրոպական գեաւուրների պահանջները: Եւ այդ նախագիծի համեմատ սուլթանը պէտք է կտորտրվուպ արճամարհ Ներայի պահանջները: Այսպէս պատրաստվեցաւ Սայիդ-փաշայի մեծ վեղերութիւնը, որ սուլթանից ուրախ դնաց իր սուրն:

Նշանուցված սասանայոց յետոյ Սայիդ-փաշա խնցի սկսեց հանդատանել թիւրքաց հասարակական կարծիքը և շորքորթել զեպաններին, բաց այնուամենայնիս պայտեղ ամեքը: Սայիդ-փաշայի լշխանութիւնը երկարատե ընն համարում է հնեց որ սուլթանից կը տեսնուի, որ գործերի գրուութիւնը չէ փոխում և եւրոպայի պահանջները նոյնն են մնում, Սայիդ-փաշա խնցի կրկնի: Իսկ թէ, ճոպլային ցոյցը շուտով կատարվի, առաջին պատերազմական նաւը շարժուեցը Սայիդ-փաշայի ամօթայի անկան պատճառ կը դառնայ:

Սայիդ-փաշա իր «Կանխի» լրագրին թելադրեց այժմ արդէն տպված Հետեւեալ սուղերը: Սայիդ և Բեկկեր փաշաների նորին մեծութեանը պաճ գեկուցման համեմատ, Փորը Ասիայի նահանգների մէջ անյապաղ կը սկսին գործարկել վերանորոգութիւնները: Նոյն փաշաների առաջնորդութեամբ այդպիսի բարերար վերանորոգութիւններ կը մտցվին նոյնպէս կայսերութեան այլ մասերում: Առժամանակ մի կամ երկու մաս նաժողով կը նշանակվի, որին կը մասնակցեն Կերմանիայից հարեիրում գործին ծառայող վերանորոգութիւնները կը հսկի, որ վերանորոգութիւնները խստութեամբ կատարվին Այսպիսով Կերմանիայից կանչված ժամբողջ Ներայի յայտին պետութեան կեռեկել վերանորոգիչների հասնելու պէս կատարուել համաձայնութիւն կը տիրի իր միջնաւոր երկխաների մասին ամենահոգատար հայր, սուլթանի և նրա հպատակների մէջ: Սայիդ-փաշայի բառ առ բառ թէլադրած այս յորտանից կարելի է իմանալ, թէ նոր մեծ վեղերը ի՞նչպէս է ցանկանում ի նկատի առնել այն նախագիծը, որ տրվեցաւ: Բ. Կրտսեր դեպանների միաձայն գրութեամբ չընդօրոգրիներին, յայտներին և հայերին հանդուսանցելու համար:

չիններ և աշակերտների առաջադրութիւնը միայն: Այդ սրբերը պէտք է շուտացնել, փոխելով յիշու յորտանը նոյն մտքով, որովս ընդունված է դա՛ միտ շաման են հիմնարկութիւնների մէջ, որ այժմ գրութիւն ունեն Ուսաստանում:

Կանծադրութեան խորը թերութիւններից մէկն է սէտք է շատարել այն, որ նրա մէջ պարզ և մանրամասն կերպով էլ ցոյց տրված զարգացող բաց անկու նպատակները: Սրին կը կանծադրութիւնից է երևում, արդեօք զարգացող միայն գրութիւնն ուսուցանելու չափով պէտք է առանձնեմ լինեն, թէ նրանք պէտք է լինեն շարժական զարգացող, այն կանծադրել, որ ընդունված է զարգացողի շամար առհասարակ. այսինքն, պահանջում է արդեօք ամեն անգամ առանձին թոյլտուութիւն ստանալ նշանակված տեղերից այդ զարգացող բաց անկու կամ տեղափոխուլ շամար: Թէ այսպէս, թէ այնպէս, ինձ միայն թուում է, որ չայոց ժողովուրդը աւելի մեծ պէտք ունի շարժական զարգացողի և զարգացողի մասին ուսուցանելու նպատակով առանձնեմ զարգացողի մէջ: Իսկ այդ տեսակ զարգացողի բացման իրաւունք ստանալու շամար գործ գրված երկու բանակցութիւնները կարող էին միայն վնասել գործին: Կարելի էր այնպիս կարգարդը, որ ընկերութիւնը ազատ լինէր իր գործարարութեան մէջ և միայն տեղեկութիւն տար նրանց բացման մասին, ուր որ չարին էր:

Կանծադրութեան մէջ նոյնպէս չէ բացատրված կանծադրութեան նշանակութիւնը իրանց պատճառով վերաբերութեամբ: Այդ չիթիթութիւնը շատ ան-

գամ պատճառ է լինում, որ շատերի ինչկերներ իրանց ժամանակին չեն կատարում և առաջարակ գործի առաջադրութիւնը արդէքներ է հանդիպում: Ծանորը խոչնդի անդամներից ամեն տարի գնում են Ուսաստանի տնտեսականութեան պատճառով, չարքերը մի քանի ամիս մը՝ նում են առանց վճարելու, որովհետև նրանք չեն կայանում և վիճիները սպորիւն են շատարում, եթէ անդամներից գոնէ չկերպի հետ: Այստեղ ամենին, այդ անկարգութիւնների մէջ կարելի է մտազոյրն ոչ այնքան կանծադրութիւնը, որքան խոչնդի անդամներին: Այդ վիճիկներից կարող էին օրդու քաղել իրանց տրոպի իրաւունքներից և առաջարկի ընդհատուր ժողովի ընտրուկ կանգնեալները, գրանով նրանք միջոց կը տային ընթերցութեան գործերի կանծադրում ընձայցելի: Ես թողնում եմ կանծադրութեան ուրիշ շատ մանր վերութիւնները, որոնք նոյնպէս կարու են փոխուկանում, բայց մի բան է կարելի առանց ուշադրութեան թողնել: Արդե՞ք տասն տարւայ ընթացքում, ընկերութեան անդամները և նրա կառավարչները, իրանց պիտուութեան պատճառով, չեն կարողեց կանծադրութեան միտքը, տալով նրա զանազան յորտաններին սիպա քաջարարութիւն, և այսպիսով իրանց կարկանդիկ են իրանց գործուեթները, ինչպէս այդ եղել է փոզերի ծախսուկ իրաւունքի վերաբերութեամբ: Այս տեսակ հիմնարկութեան մէջ, շատ չափանայ է, որ կանգն լինել է կարող: Օրինակ, ինչպէս էին քաջարարում կանծադրութեան յորտաններից մէկը միտքը, ամսամ է Վորչոզի անդամները իրաւունք չունեն մի որոշ ժամանակի ընթացքում, որ նշանակված է ընդհանուր ժողովից, ժամանակ պատուարար սիպաների մէջ ընթաց շորքերը:

և խոչնդի կտորտրվածութիւնները:—Իսկ մինչև այսօր խորհրդի անդամները այնպէս էին չափանում, թէ իրաւունք ունեն և ինչ իրաւունքը չունեն ձեռնարկելու ամենին, բայց իսկական անդամների մտայնութիւնը և մտայնած զրամագլխի տեղեկներից, և յետոյ չնեց իրանց գնեալութեան էին, թէ այդ յորտանը նրանց դիտարարութիւնների մէջ է գործարկուել: Երկար կը լինի բոլոր անկարգութիւնները մի սա մի քննել ևս վերջացնում եմ, ինձ թող տալով զամայ դէպի ընկերութեան կառավարչները մի քանի քաղի խրատներ: Ընկերութեան կառավարչները, շատ չափանայ է, որ այնքան ընդունութիւն չունեն, որ կարողանան իրանք բարեկարգի գործը: Նրանց նպատակը պէտք է լինի այսուհետև աշխատել մտցնելու իրանց շրթանի մէջ որքան կարելի է մեծ թով զարգացած ուժեր, հրաւիրելով ինտելիգենցիայի ներկայացուցիչներին իրանց ժողովների մէջ, և տալով նրանց կարողեց կանցելու իրաւունք և ձայն, որպէս այդ թով ու տալու ընկերութեան կանծադրութեան: Մինչև այսպիս ամբողջ, այսինքն, մինչև առաջադրու ընդհատուր ժողովը, կարելի է շատ բաների մասին խոսել, կարելի է շատ բաների գնեցը: Ընկերութեան կառավարչներին չարկարար է մի և նոյն ժամանակ, որքան կարելի է ծանօթացնել բոլոր անդամներին իրանց կարծիքների հետ: Ընկերութեան կառավարչները պէտք է կոշտաբար ընդունեն այն բոլոր առաջարկութիւնները, որոնք անդամները են նրանց ամեն կողմից և մնում են մինչև անգամ առանց կարգարկելու: Աւելի նպատակարար մար է լինի, եթէ ընկերութեան կառավարչները բացմանին տաւր վարձատներ միայն իրանց այժման ունեցած զարգաց, եթէ նիւկական միջոցները չէ՞ ների պահանջ նրան: Կը-

խտորն այն է, որ նրանք պէտք է ի նկատի ունենան այն մեծ պատասխանատուութեան, որ յանձն են ստել ամբողջ հասարակութեան առջև: Թէպէտ առիթ չը կայ ընկերութեան կառավարչներին ժպտ լինել և երկիւղ կրել ժախերից, թէ զգուշակութեան շարկար: Նրանք, վերջապէս, պէտք չափանան, որ իրանց գործի յայտապատմութիւնը կախված է հասարակութեան շանակութիւնից: Իսկ հասարակութեան շանակարար կարելի է գրանել սո ժամանակ միայն, երբ նրան ցոյց է տրվին գործուեթներին մասին շոտային արդիւնքները: Թող ընկերութեան կառավարչները որովհետև անեն Ա. Օլայի Արարատեան ընկերութիւնը:

Ժամանակ է մի նոր կերպը տալու Բազմե Վարդապարկեան Ընկերութեանը: Եթէ նրա կառավարչները չեն կարող, կամ այդ անկու շանակարակներ ուժեր չունեն, թէ նրանք մէջ չը կարող ընդունակ մարդիկ ուրեմն, թող իրանք զարգան սպարաէրդ և յանձնեն գործերի կառավարչութիւնը թիփիսեցիներին, կանծում եմ անել տեղափոխուն ընկերութեան կանծադրութիւնը: Այստեղ կարելի է գտնել ինտելիգենցիայի ճշմունքի ներկայացուցիչներ, որոնք գործով ապացուցեն, թէ իսկական ուժեր են: Կրտսեր պապարտուր թէ իրող են վարել լրագրական, ամսագրական և զբոյցական գործեր, ստեղծեցին չայկական առանձիններ, — այստեղ միայն պակաս է մի այնպիսի չիթարկութիւն, աւելի ընդունակ նպատակներով պիտի են Վարդապարկեան ընկերութիւնը:

Սրբ իմ վերջինայն առաջարկութիւնները չիթարկու անկուն, այն ժամանակ Բազմե Վարդապարկեան ընկերութեան կառավարչներին պէտք չամարել բարեկից գործիչներ, և ոչ որ իրաւունք սի պիտի ունենայ դատապարտուր նրանք: Միայն Լազարեան

Ուրեմն դժուար չէ նախագուշակել, թէ ի՞նչով կը վերջանայ այդ հին կատակերգութեան նոր խաղը, որի հերոսը (կարծեմ վերջինը) Սայիդ-Քաշանն է:

Հայկական խնդիր վերաբերութեամբ ինչպե՞ս կառավարութեանը յանձնվելի դեպքերուն միջանայ գրութեամբ կը պահանջուին վերանորոգական հեռուեայ ղլխաւոր կէտերը Հայաստանի համար: 1) Քիւրքան պետք է այնպիսի քրիստոնեայ ղլխաւոր նահանգապետ նշանակել, որի քրտութեամբը հաւանութեան ստանայ և ապահովվի մեծ պետութիւնները ներկայացուցչներէ: 2) Պէտք է Հայաստանի չորս նահանգներէ կենտրոնական նահանգական խորհուրդ հաստատել: 3) Պէտք է ժողովրդներու կազմակերպել, որի բանակութիւնը բաւական լինի ներքին կարգը կատարելու պահանջներու համար: 4) Պէտք է քաղաքական և քաղաքային կատարել հաւասարութեան սայ ամէլքին աւանդին դատաստանական և վարչական օրէնքներ յառաջ, որոնք կը ճակովին նահանգական կենտրոնական խորհուրդին և որոնք պետք է մեծ պետութիւնները ներկայացուցչները հաւասարութեամբ ստանան: 5) Հայաստանի մէջ կըրտական կատարել հարկերը թիւն պետք է լինի: Այս կարգակերպութիւնը, որ վաղուց մտցրած է Վրաստանի մէջ, արդէն աւջողացրեց երկրի բարօրութիւնը:

Նորերուն մտախառն լրագրի մէջ մի թիւղթանցութիւն կը սպգած երգումը, որ արտասովորապէս տեղական բոլոր լրագիրներին մէջ և ամենից վրա շատ ծանր տպագրութեան գործից: Ահա այդ թիւղթանցութեան բառացի թարգմանութիւնը. «Սրբայ հարգը որուսայ ղլխաւոր հիւպատոս պ. Օրբելիլերի մի տեղական բնակչին արած յայտնութեանն է, թէ որովհետեւ քրիստոնեայ և մահմեդական ազգերակութիւնը հեռու է մտում նրանից, նա սխալմամբ կարծիք կաշխատի որուս պաշտօնական մասնուի միջոցով հերքել Հայաստանի մէջ եղած սովորածարութիւնը: Նրա նրա հետ խօսողը նրկանեց, որ ազգաբնակչութեան ստուորութեան պատճառը դէպք պ. Օրբելիլերը սովոր ժողովուրդը չէ, որին երբէք չէր որբվում իր համար Ռուսաստանից ուղարկված օգնութիւնը, Օրբելիլերը սասայ ժողովուրդը ստուգելը կարգումի մէջ երբէք ոչ մի սովոր չէ կեղծ, և նա խոստացաւ իր այդ պատշաճ հաստատել որուս պաշտօնական լրագիրներին միջոցով»:

Որովհետեւ երգումի մէջ հաստատված սովորներին օգնելու մասնաժողովը, անկուական հիւպատոսարանը, հայկական առաջնորդարանը, անկուական միտմարները և վրաստանական հիւպատոսը ուսմանից եղան սովոր անհնգով ամբողջին հաց և փող բաժանելով, ուրեմն հասկանալի է, որ իր թիւղթանցութեան մէջ Օրբելիլերը արած յայտնութեանը շահագանցող ներառելից հայ տղաբանակութեանը և հայ մասն լին, որ բոլորովին ցանկութիւն չունի բանակելու սկսել հայերին մեծ բարեբարութիւններ արած մի պետութեան ներկայացուցչի հետ: Այսպէս թէ այնպէս, իրաւացի է, թէ ոչ կարգումի այդ թիւղթանցութիւնը, այդպիսի սովորութեան երկաթը անմասնակց և միասնաբար երգումի որուս ներկայացուցչի անուն հասմար:

ՀԱՅԱՍՏԱՆ *

Պ. ՊԵՐՔ, (Նախկին խորհրդականն արտաքին գործոց նախարարութեանն) վերստին խօսք անողով բաւ թէ, ինչ որքան էր լուրով որ Պ. Կատսթն իւր ընթին ելած խօսքերուն համար պատասխանատու չէր և այս երկրի մէջ ոչ որ կրնայ չը ձանդղել Պ. Կատսթնի խօսքերուն ծանրակշռութիւնը: Պ. Կատսթն վերջապէս իւր անհաստատ պատասխանատուութեան խնդիրը մինչև ցարդ բրածէն բոլորովին տարբեր կերպիւ ներկայացուց հասարակութեան ստուգելու եւ սիւս զգացած եմ որ Ռուս-Փոլորքական պատերազմի ժամանակ Պ. Կատսթնի բանակատուութիւններն ու գրովածները մեծ պատասխանատուութիւն թողած էին անոր վրա: Եւ յիշատի, իմ պահպանողական բարեկամայ հետ շատ հակակնեմ եմ Պ. Կատսթնի վրա թողուլ նորսարտասանած բանաստութեանց արտաքինները: (Հ ա ա ն ու թ ե ա ն ա զ ա կ ն ե ու)

Մեր այս գիշերուան նստի մէջ Պ. Կատսթնի դիտողութեանց մին այս էր թէ երկրի պատերազմին մինչև իրա Պիքոն-Ֆիլիտի նախարարութեան վերջին սնդամ պաշտօնի անցնելուն ժամանակը,—(1854-1873, միջոց մը, յորում ղլխաւորապէս ազատականը իշխանութեան վրա էին),—անդադար յանդիմանական ազգաբարութեանը ուղղուած էին Փիւրբիլոյ որպէս ղլխի վարչութիւնը բարձրէն: Այս այնպիսի խօսք մ'է, որոյ վրա Պ. Կատսթնի հետ կրնամ վիճել մանկը Գանդից բնուցեալ, և Պ. Կատսթնն այդ լուց, թէ այդպիսի յանդիմանական ազգաբարութիւններ պարտաւորը գրութեան չը կայ Անգլիոյ արտաքին գործոց պաշտօնատան մէջ: (այսինքն, ազատականը իշխանութեան վրա եղած ժամանակ երբէք Փուրբիլոյ բարեբարութեան վրա են պնդում): Միւս դժուար է ժխտական խօսք մ'ազատցնել, ուստի առ այժմ առ միայն կրնամ որ 1862 թուականին, կամ այն միջոցները, իրա ձան Ռուսիլի կողմանէ Փուրբիլոյ մէջ կրտական ներդաւանութեան խնդրոյն վրա գրուած մի քանի պաշտօնագրերի գրա, որիչ ո' և է յանդիմանակը մ'ը չը կայ, որ վրտանական կառավարութեան կողմանէ Փուրբիլոյ ուղղուած լինի բարեբարութեան պահանջները համար: (Մ ա ի կ ը բ է բ, մ ա ի կ ը բ է բ): Կրնամ նաև յիշել, որ 1855-էն մինչև 1874, Պ. Կատսթնն 14 տարի շարունակ կամ կ'իմասական նախարար և կամ արտաքին գործոց նախարար էր:

Պ. Կատսթնի մի խօսքը մեծ գոհութեամբ լուցի նա ըսաւ որ եթէ Փուրբիլոյ Պիքոն-Ֆիլտի գաշնագրին ինչ ինչ յորուածոց-գործարարութեան համար ուրիշ կառավարութեանց ջով աղկեցութեան բանեցնելու իրաւացի պահանջ մ'ընէր Անգլիական կառավարութեան, այս վերջին պարտասպիտի լինի միջնորդելու թայ միւս կողմէ Պ. Կատսթնն շատ լինելու կերպիւ խօսեցաւ այն մեծ խնդրոյն վրա թէ Փուրբիլոյ նրկանամբ բունկան միջոցներ ի զործ պիտի դրուին եթէ, եւրոպիոյ վախճանները չը գործարարէ: Եւ պատասխանատուութեան յանձն չը պիտի առնու ըսելով թէ ըրտնական միջոցներ պէտք է ի զործ դրուին թէ ոչ: Եւ այնպէս կը կարծեմ որ այս բանը պարագաներէն կախում ունի, և ոչ մի անհաստատ անդամ կրնայ զարգաւար մը յայտնել, ըստ որում պէտք եղած պաշտօնագրերը տակաւին ժողովուրդին հարբըրուած:

* Նարոնակութիւն և վերջ:

«Եւրոպական համաձայնութեան զարգաւարը ներկայ նախարարութեան շնորհիւ երևան յեկաւ: Երոս Պիքոն-Ֆիլտի նախարարութիւնն ալ այդ զարգաւարն ունէր և զայն ի գործ դնելու համար, Պ. Կատսթն ինչ արտաստանահին շահ փափագ ունէր: Եւ մեծ պարտեամբ լուցի Պ. Կատսթնի այն խօսքը թէ Անգլո-Փուրք պայմանակիրը Կաղիլոյ նախանձը գրգռած էր, և թէ իրա Պիքոն-Ֆիլտի նախարարութիւնն այս մասին շանի մի կտոր պաշտօնագրեր գաղտնի պահած էր խորհրդարանէն: Այդ միջոցին բազմաթիւ Կատսթն տեսարաններ հրատարակեցան, և թէ պէտք եւ պարտատուած չեմ բարելաւ թէ Պ. Կատսթնի յիշածին պէս Կաղիլոյ նախանձն երևան հանող գրում թիւղը նր կան այտու ամենայնիւ կրնամ ըսել թէ այդպիսի պաշտօնագրոց վրա տեղեկութիւն չունի: Եւ մեծ պիտի լինի զարմանք եթէ այդ օրինակ գրութիւններ սեանսն Անգլիական Փորհրդարանէն պաշտօնագրեր ծածկուած լինելու ամբաստանութեան յոյժ ծանր է, և անշուշտ այդ մասին ուրիշ աւթիւ ուշադրութիւն պիտի հրահարէմ (Մ ա ի կ ը բ է բ, մ ա ի կ ը բ է բ): Կաղիլոյ զգացման զարկ, կրնամ յայտարարել թէ Կաղիլոյ հետ մեր համաձայնութեանն առաջին շտի կատարելը էր, և չեմ յիշեր թէ Պ. Կատսթնն այս մասին ուրիշ մտք հրատարակային կամ անհաստական յայտարարութիւն մ'ըրած լինի:

Պ. Կատսթնն Արմենիոյ մասին ո' և է բն մ'ընելու նկատմամբ կեցած դժուարութեանց վրայ խօսեցաւ, և այդ դժուարութեանց գրութեան մասին արտակայ չը կրնար լինիլ: Բայց ո'չ հարկաւոր, ո'չ ալ օգտակար էր որ Պ. Կատսթնն այդ դժուարութեանց վրայ խօսէր, զի եթէ անոնց զարման չը ստուրի, արդիւնքը մեծ արկն մ'ը պիտի լինի: Կառավարութիւնը ղլխութիւնը բաւ մ'անդամ արտասանել չեմ ուզել, թայց պէտք է ըստ թէ իրա Պիքոն-Ֆիլտի նախարարութեան պաշտօնը քաշուելու առաջ, եւ յոյժ աղուտակէ զգացած էի թէ կեանք է այն ժամանակն, յորում հարկ անհրաժեշտ էր որ Անգլիա բան մ'ընէ Արմենիոյ նկատմամբ (Մ ա ի կ ը բ է բ, մ ա ի կ ը բ է բ):

Ձը գիտեմ թէ պատուարժան երևութեանը կարգաւարն են իրա Պիքոն-Ֆիլտի նախարարութեան կողմանէ ժողովոյ մասնուցեայ պաշտօնագրերը, վերաբերութեամբ այս խնդրոյն եթէ կարգաւար են, անուշադրութեան են թէ, այդ պաշտօնագրոց մէջ նախարարութեան համեմատ, փոքր-Սաղոյ վիճակն... ծանր և թէ Սըր Հ. Լէյլըր մի շարքերը բոլորովին անպաշտ կեանք էին եթէ որ և է բան մը պիտի լինի, կը յուսամ թէ ներկայ կառավարութեանն աւելի արագ կերպիւ պիտի գործէ: Փուրք վարչութեան բարեբարութեան խնդրոյն վրայ շատ շանի կրնամ ըսել, թայց պէտք է գոհասանամ սա միայն ղլխակով թէ փոքր Սաղոյ մէջ միշտ անպ զգացում մը կայ թէ այդ երկրին ժողովուրդը լաւապէս բարեկամն Անգլիա է, և թէ նոցա Անգլիոյ աղկեցութեան կը պատեն որ իրենց այդ դժուարութեանց և դժբարութեանց լուծում մը ստուրի: Եթէ արդի նախարարութեան իւր նախորդին ընթացից հեռուելով, միշտ աղկեցութեան բանեցնել այն ուղղութեամբ, արտակայ չը կայ թէ որ մը գոհացուցիչ արդիւնք կրնայ ձեռք բերուիլ:

Պ. Կատսթնն կրտական կոյր հակամտութեան մը խօսք ըրաւ, որ անշուշտ նախարար ղլխակն հակամտութիւնը պարտի լինիլ: Բայց գրեթէ ամեն հիկկեակ համաձայն էր թէ Փուրք կառավարութիւնն, իւր ամեն

թերութեամբ հանդերձ, կրտական աններողամիտ ոգի չունէր: Կրտական խնդրով և միտմարական ձեռնարկներով զբաղող անձինք տանելու առաջ խոստովանած են թէ Փուրք կառավարութիւնը կրտական գործը մայրն ուրիշ բարձր կառավարութիւններէ աւելի ներողամիտ է: Նրա կրտական աններողութեան մասին Փուրք կառավարութիւնն Արևելեան բազմաթիւ մարմնոց հետ բաղադանեմ, կը տեսնուի թէ կառավարութիւնը քաղաքային և կրտական ազատութեան պաշտպան հանդիսացած է: (Մ, և հ ա ա ն ու թ ե ա ն ա զ ա կ ն ե ու): Բազմաթիւ երևութեանց դիտած պէտք է լինի լատին և ծոյն զեղերու միջև շարունակ տեղի ունեցած կոխներն, որով Փուրք կառավարութեան հարկ անհրաժեշտ էր իրեն միջնորդ գործել այդ երկու զեղերուն միջև: Ուստի, եւ անիրաւ կը դասուի որ Պ. Կատսթնն ըսէ թէ կրտական աններողութեան արդիւնք մ'էր Փուրք կառավարութեան բարեբարութեան: Եթէ Փուրքի մէջ բարկ կառավարութեան պաշտօնի կոչուին, կրտական ո' և է տեսակ աններողութեան արդիւնք չը լինի անոնց բարկ գործերուն:

Փուրքիլոյ բարեբարութեան գործին մէջ ծանր խնդիր մ'ը որ կրնայ բարձր վարչութիւն սպասել: Եւրոպա համաձայնած լինի թէ ոչ, եթէ Փուրքիլոյ համար բան մ'ընելու դիտարարութիւն կայ, ըստ իս միակ ձանրան քաղաքային վարչութեան բարձրութեան համար դրամ հայկեայիլ է:

Պ. Կատսթնն ըսաւ նաև թէ միայն Ռուսական ջանիւք չէր որ եւրոպական Փուրքիլոյ գաւառաց ողբալի իրողութիւններն յառաջ եկան: Բայց Պ. Կատսթնն այն իրողութեանց վերաբերելու շատ մը Կապոյտ ճեարարներ մտացած պէտք է լինի: Այն ժամանակուան դէպքերն յիշող ամեն ոք գիտէ թէ Վերնայիլ զօրակարը խժգոնութեանց սկսելու ամենից առաջ Կապոյտ ճեարարներ միայն մէկ նպատակաւ կը գործէին, այն է Փուրքիլոյ դէմ պատերազմ բանալու նպատակաւ: Ուստի, եւ կը պնդեմ որ Ռուսական գործուտութիւնն անմիջական պատճառն էր Պուրքական խժգոնութեանց: (Մ ա ի կ ը բ է բ):

Վերջացնելով, հարկ կը համարվում ապահով մեր կառավարութիւնն որ եթէ պահպանողական կարեւոր օգնել ներկայ նախարարութեան, որպէս զի Փուրքիլոյ գործոց կարգաւարութեան յառաջ տանի, կրնայ վտանգ լինիլ թէ մեր կողմին որ և է ապօրին արդիւնք չը պիտի ելն իւր գործութեանց դէմ: (Մ ա ի կ ը բ է բ, մ ա ի կ ը բ է բ):

Վիճարանութիւնը վիակցեալ Պ. ձէյլոյ Պրայի առաջարկութիւնն ընդունուելով, որ խնդրած էր թէ Հայոց խնդրոյն վերաբերեալ նոր պաշտօնագրերը խորհրդարանին հարցրուին: (Մասն)

ՄՇԱԿԻ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱՊՈՒԹՅԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ
Ս, ՊԵՏԵՐՈՒՊՈՒԿ, 17 սեպտեմբերին Պետական բանկի 5⁹/₁₀₀ տոմսերը առաջին 220 շտանի արժէ 94 Կ. 50 Կ., երկրորդ 92 Կ. 37 Կ., երրորդ 93 Կ. 35 Կ., չորրորդ 92 Կ. 37 Կ., ներքին 9¹/₁₀₀ առաջին վիտաւութեան տոմսակը արժէ 220 Կ. 75 Կ., երկրորդ 216 Կ. 25 Կ., արևելեան առաջին վիտաւութեան տոմսակը 90 Կ. 75 Կ., երկրորդ 90 Կ. 75 Կ., երրորդ 90 Կ. 75 Կ., սկիւր 8 Կ.: Ռուսաց 1 ռուբլ Լոնդոնի վրա արժէ 24⁹/₁₀₀ պէն Ռուսաց 100 Կ. Հարբուրդի վրա 210 մարկ 25 պէն, փարկի վրա 240 Կ. 50 անստիւն: